

СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 372.2:374-056.263 (02)

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2024.1.22>

Туріщева Л. В.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології
Харківської державної академії фізичної культури*

Дорошко І. І.

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри психологічної та педагогічної антропології
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

Малихіна О. Є.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психологічної та педагогічної антропології
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

РОЗВИТОК «SOFT SKILLS» У ПІДЛІТКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМ СЛУХУ

DEVELOPMENT OF SOFT SKILLS IN ADOLESCENTS WITH HEARING IMPAIRMENT

У статті розглядаються проблеми розвитку «soft skills» у підлітків з порушенням слуху. Проаналізовано підходи до поняття «soft skills» у вітчизняній науці, представлено огляд формування «soft skills» на різних вікових етапах, надано увагу прийомам формування «soft skills». В експериментальній частині представлений експеримент з підлітками з порушенням слуху з визначенням в них основних компонентів «soft skills», а саме: рівень розвитку емоційного інтелекту, комунікативних вмінь, вміння працювати у команді, рівень лідерських якостей, розвиток критичного мислення, самостійність. Результати експерименту свідчать про необхідність формування «soft skills»

В статті представлена авторська програма, яка спрямована на розвиток «soft skills» у підлітків з порушенням слуху, яка включає до себе використання різних типів настільних ігор: логічних, стратегічних та кооперативних. Авторська програма складає з 30 занять, які мають однакову структуру: вступ (спрямований на створення атмосфери довіри, доброзичливості та прийняття учасниками один одного); основна частина (знайомство та організація проведення настільної гри); заключна частина (проведення релаксу, підбиття підсумків). Особливу увагу автори приділяють психолого-педагогічним можливостям сучасних настільних ігор. Показано особливості кожного виду ігор, а також проаналізовано їх корекційні та розвивальні можливості. Сформульовано психолого-педагогічні рекомендації для педагогів та батьків, які виховують дітей з порушенням мовлення з питання організації та проведення настільних ігор як умови розвитку в них «soft skills».

Отримані результати свідчать, про те, що використання настільних ігор у корекційно-розвивальній роботі сприяють розвитку «soft skills» у підлітків з порушенням слуху.

Ключові слова: «soft skills», підліток з порушенням слуху, настільна гра, комунікативні навички, лідерські якості, робота у команді, самостійність, емоційний інтелект, спостережливість, критичне мислення.

The article deals with the problems of soft skills development in adolescents with hearing impairment. The approaches to the concept of soft skills in the national science are analyzed, an overview of the formation of soft skills at different age stages is presented, and attention is paid to the methods of forming soft skills.

The experimental part presents an experiment with adolescents with hearing impairment to determine the main components of soft skills, namely: the level of development of emotional intelligence, communication skills, teamwork, leadership skills, development of critical thinking, and independence. Methods of learning soft skills were analyzed: observation method, conversation method, testing methods. The results of the experiment indicate the need for formation soft skills

The article presents an author's program aimed at developing soft skills in adolescents with hearing impairment, which includes the use of different types of board games: logic, strategic and cooperative. The author's program consists of 30 classes, which have the same structure: introduction (aimed at creating an atmosphere of trust, goodwill and acceptance of each other by the participants); the main part (acquaintance and organization of the board game); the final part (relaxation, summing up). The authors pay special attention to the psychological and pedagogical possibilities of modern board games. The features of each type of game are shown, and their correctional and developmental capabilities are analyzed. Psychological and pedagogical recommendations for teachers and parents raising children with speech impairment on the organization and conduct of board games as a condition for the development of soft skills are formulated.

The obtained results indicate that the use of board games in corrective and developmental work contributes to the development of soft skills in teenagers with hearing impairment.

Key words: soft skills, adolescent with hearing impairment, board game, communication skills, leadership skills, teamwork, independence, emotional intelligence, observation, critical thinking.

Вступ. Проблема формування «soft skill» (гнучкі вміння) є новою, але досить актуальною на сучасному етапі. Навколишній світ постійно змінюється та вдосконалюється, постійно ставить нові завдання. Це вимагає володіння новими навичками, які допоможуть швидко адаптуватися до нових умов та вирішувати різні професійні завдання.

Мета дослідження – проаналізувати особливості розвитку «soft skills» у підлітків з порушенням слуху.

Для досягнення поставленої мети визначені такі **завдання дослідження**:

- 1) проаналізувати поняття «soft skills» у психолого-педагогічній літературі;
- 2) виявити особливості розвитку «soft skills» з у дітей з порушенням слуху;
- 3) визначити зміни в розвитку «soft skills» у дітей з порушенням слуху після корекційних занять з використанням настільних ігор;
- 4) розробити конкретні психолого-педагогічні рекомендації для психологів, сурдопедагогів, вчителів, вихователів щодо використання настільних ігор для розвитку «soft skills».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні педагоги, психологи та інші вчені, які займаються проблемою «soft skill» мають різні підходи до цього поняття. Проаналізуємо підходи, яких ми будемо дотримуватися у своїй роботі.

А. Мозгова, В. Євтушенко, Г. Мозгова аналізують «soft skills» як сукупність навичок та особистих характеристик людини, необхідних у будь-якій професії, володіння якими забезпечує досягнення успіху у будь-якій справі [7].

Заслуговує уваги підхід Н.Тілікіної, яка пов'язує дане поняття з поняттям «компетенція». Тоді під «soft skills» розуміють здатність використовувати знання, навички та особисті, соціальні або методологічні здібності в робочих чи навчальних ситуаціях, а також у професійному та особистому розвитку. Також вона запропонувала чотири види навичок:

- 1) навчальні навички, які допомагають адаптуватися до робочого середовища та вдосконалювати свої знання, вміння і компетенції;
- 2) навички грамотності, які допомагають розрізняти факти, публікувати інформацію, створювати технології, визначати достовірність джерел та інформації;
- 3) соціальні навички – здатність успішно й ефективно взаємодіяти з конкретними людьми або різними групами, досягаючи поставлених цілей;
- 4) особистісні навички – якості людини, які певним чином характеризують її особистість [10].

У свою чергу С.Наход вважає, що «soft skills» є багатоцільовим та універсальним, отже, значущим незалежно від професії та сфери, в якій працює людина. Також він пропонує структуру «soft skills» та виділяє її компоненти: соціально-комунікативний, прогностичний, інноваційний, акмеологічний компоненти [8, с. 131–132].

Таким чином, можна побачити, що сучасні дослідники стосовно поняття «skill» використовують для означення поняття «навичка», «уміння», «компетенція», «здібність» та «компетентність».

Вчені розглядають також вікові особливості формування «soft skill». Ю. Смолянко, А. Ігнатенко аналізували особливості формування «soft skill» у дошкільному віці, К. Жовнич, І. Стахова – у молодшому шкільному віці, О. Безрук, Г. Ковальчук – у підлітків, Н. Коляда, О. Кравченко – у старших школярів, О. Василенко, І. Корчак, Л.Коваль, Н. Длугунович, А. Тютюнник – в студентському віці.

У цій роботі ми проаналізуємо особливості розвитку «soft skills» у підлітків із порушеннями слуху. У дітей з різною нозологією є свої особливості, які необхідно враховувати у процесі корекційно-розвивальної роботи.

Нагадаємо, що у дітей з порушеним слухом велике значення мають зорові подразники. У цілому у дітей з порушеннями слуху спостерігається відставання у розвитку не лише пам'яті, мислення, але й творчої уяви. Тісний взаємозв'язок всіх пізнавальних процесів призводить до специфічних труднощів: в оперуванні образами; в переході від словесного опису до образної уяви; в конструюванні нової уявної ситуації.

Проблема розвитку емоційного інтелекту у дітей з ООП досить популярна у психолого-педагогічній літературі. Усі діти з ООП потребують корекційної роботи у цьому напрямку.

Що стосується досліджень з питань розвитку особливостей прийняття рішення, самостійності дітей з порушенням слуху, вміння працювати у команді а також розвитку лідерських якостей, то ці питання поки не зустрічаються в дослідженнях вчених. Розвиток комунікативних навичок у дітей з порушенням слуху також має свої особливості. Коло спілкування таких дітей є сталим, спілкуватися вони можуть жестовим мовленням, але небагато людей можуть підтримати повне спілкування. Тому питання вивчення комунікативних навичок також є не досить представленим у наукових дослідженнях.

У роботі ми дотримуємося думки, що у поняття «soft skills» входять:

1. Комунікації (уміння слухати, обговорювати, домовлятися, презентувати свої ідеї).
2. Критичне мислення (уміння адаптуватися, вирішувати проблеми, бажання вчитися, логічне мислення).
3. Емоційний інтелект (уміння розуміти свої емоції, управляти ними, вміння розуміти емоції інших людей, керувати ними).
4. Самостійність (уміння приймати рішення, акуратність та відповідальність за свою роботу).
5. Робота в команді (прояв лідерських якостей, вміння приймати зворотний зв'язок, долати нові ситуації).

Метою дослідження було вивчення особливості розвитку «soft skills». Наше дослідження складалося з та констатувального формуального експериментів.

Виклад основного матеріалу. Метою констатувального експерименту було встановити рівень розвитку показників, які забезпечують гнучкі вміння.

Відповідно до поставленого завдання та особливостей підлітків з порушеннями слуху докладні такі методики:

1) спосіб спостереження, що дозволяє вивчити комунікативні можливості підлітка – вміння встановити контакти з новими людьми; вміння підтримати розмову; вміння донести потрібну інформацію до співрозмовника; вміння триматися перед групою однолітків;

2) метод бесіди з вивчення рівня критичного мислення (у ході розмови ми пропонували підлітку розгадати загадки, вирішити завдання на логіку, завдання на планування свого завтрашнього дня, просили згадати зміст останньої прочитаної книги);

3) для діагностики емоційного інтелекту використовували декілька методик: модифікований варіант методики Є. Іванової «Емоційний простір особистості», діагностична методика «Емоційна піктограма» М. Кузьміщевої, діагностична методика «Емоційна ідентифікація» О. Ізотової;

4) рівень самостійності підлітка вивчався у процесі спостереження за ним. А також під час бесіди, де за допомогою питань можна встановити вміння самостійно відповідати, готовність до самостійності, рівень самостійності. Зразкові питання: «Чи прибираєш ти сам у своїй кімнаті?», «Які в тебе є доручення вдома?», «Кого з підлітків ти вважаєш самостійним? Чому?» і т.д.;

5) діагностика лідерських якостей проводилася за допомогою методики «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жаріков, Є. Крушельницький), а інформацію про вміння підлітка працювати в команді ми отримали внаслідок спостереження у процесі виконання групової діяльності;

6) також ми вивчали увагу та спостережливість підлітків, для цього нами використовувалися методики на різні властивості уваги «Таблиці Шульте», коректурні методики, методики на обсяг уваги.

У констатувальному експерименті взяло участь 6 школярів з порушеннями слуху у віці 15–16 років.

У процесі обробки отриманих результатів було встановлено:

1) комунікативні вміння підлітків, які ми вивчали за умов звичного їм спілкування серед однолітків і дорослих, які спілкуються жестовою промовою. При цьому було встановлено у 67% підлітків середній та у 33% низький рівень комунікативних умінь. Особливу складність можна було спостерігати в умінні підтримати розмову, а також у вмінні триматися перед аудиторією. Також було відзначено низький словниковий запас у всіх учасників експерименту;

2) рівень критичного мислення у всіх випробуваних має низький показник. На цьому етапі експерименту підлітки відчували складності всіх завдань і багато запропонованих завдань не змогли виконати навіть за допомогою дослідника. Учні впоралися лише з відгадуванням загадок, і один випробуваний зміг спланувати свій завтрашній день. Завдання на логіку та завдання переказати останню прочитану книгу виявилися дуже складними та незрозумілими для дітей;

3) рівень розвитку емоційного інтелекту: 33% піддослідних мають середній рівень та 67% мають

низький рівень. Багато проблем пов'язано з розумінням емоції іншої людини та вмінням керувати ними;

4) виявлення рівня розвитку самостійності свідчить про те, що 33% підлітків мають високий рівень самостійності, 50% – середній та 17% – низький. Ми припускаємо, що таким результатам сприяло те, що всі випробувані жили в інтернаті, коли навчалися в молодших класах;

5) середній рівень розвитку лідерських якостей мають 83% досліджуваних, 17% – низький. Підлітки з порушеннями слуху неохоче виявляють лідерські якості та не мають навичок роботи у групі;

6) вивчення рівня властивостей уваги свідчить про те, що на досить низькому рівні довільність уваги (33% мають середній рівень та 67% низький); підліткам важко розподіляти увагу (усі випробувані мають низький рівень); результати діагностики об'єму уваги: 33% – середній рівень і 67% – низький; концентрація уваги: 50% – середній рівень і 50% – низький; переключення уваги: 67% – середній рівень і 33% – низький.

Отримані результати свідчать про те, що рівень розвитку виділених нами показників розвитку «soft skills» у підлітків з порушеннями слуху потребують розвитку та корекції.

Ми вже мали досвід проведення корекційної роботи з дітьми з порушеннями слуху. Ми розглядали проблему корекції соціального інтелекту на корекційних заняттях з елементами бібліотерапії [11, с. 56–57].

В даному випадку, метою нашого формувального експерименту був розвиток «soft skills». Ми вважаємо, що для розвитку «soft skills» у підлітків з порушеннями слуху доцільно використовувати настільні ігри. Тому, що настільні ігри виконують саме ті функції, які сприяють розвитку «soft skills».

В першу чергу, ігри виконують функцію розвитку пізнавальних процесів: зорові відчуття (визначення розміру та кольору предмета), тактильні відчуття (визначення форми та ваги предмета); зорове сприйняття (уміння орієнтуватися у просторових відносинах); мислення (уміння виділяти ознаки об'єктів, виконувати логічні операції, вибудовувати стратегію, оперувати у внутрішньому плані дії та ін.); пам'ять (рухова та зорова); асоціативна уява.

По-друге, ігри виконують регулятивну функцію, яка передбачає вміння утримувати та користуватися правилами; планувати, будувати стратегії дій; виконувати ланцюжки дій; контролювати емоції; організовувати увагу (перемикатися на інші завдання та об'єкти, концентруватися); сприяє розвитку емоційного інтелекту.

По-третє, ігри виконують комунікативну функцію, яка пов'язана з умінням домовлятися з іншими учасниками гри, вмінням працювати в команді; ініціативність у спілкуванні, сприяють формуванню лідерських якостей.

По-четверте, особистісна функція, яка тісно пов'язана з мотивацією, мотивацією досягнення, сприяє впевненості у своїх силах, формує волюватості [2, с. 113–120].

Найчастіше одна настільна гра виконує декілька функцій.

Нами було розроблено авторську програму для учнів з порушенням слуху.

Мета програми: розвиток «soft skills» у підлітків з порушеннями слуху.

Завдання програми: розвиток комунікативних навичок; лідерських якостей; критичного мислення; формування емоційного інтелекту; вміння працювати у команді; підтримка самостійності.

Усі шість піддослідних, які брали участь у констатуючому експерименті, взяли участь у формуючому експерименті.

Програма складається з 30 занять, які були проведені протягом навчального року кожного тижня. Тривалість одного заняття – 45 хвилин.

Усі заняття відповідали певній структурі та склалися з трьох частин.

Перша (вступна) частина була спрямована на створення атмосфери довіри, доброзичливості та прийняття учасниками один одного.

Друга (основна) частина – проведення настільної гри.

У третій частині (заклучній) відбувалося проведення релаксу, підбиття підсумків.

Всі ігри, які ми використовували на корекційних заняттях, можна розділити на три групи:

1. Логічні ігри, які сприяють розвитку логічного мислення, кмітливості, пам'яті, стратегічних навичок. Ці ігри вчать аналізувати і класифікувати інформацію, покращують концентрацію, посидючість, вміння продумувати свої дії наперед. До ігор цього типу належать головоломки серії «Smart games». Зазначимо, що велика перевага головоломок даної фірми в тому, що вони припускають різні рівні складності. І в будь-якому випадку є рівень, який викликати інтерес у гравця. Взагалі нами використовувалось 6 різних видів головоломок.

2. Стратегічні ігри пов'язані із сюжетом, до складу гри входять фігурки, картки, кубики та інші атрибути, які дуже подобаються дітям. Стратегічні ігри сприяють розвитку вміння самостійно застосовувати рішення, розвивають емоційний інтелект. До ігор цього типу відносяться Doablaet, Барбарон, Ticket to Ride. Junior. Європа, "Каркасон", "Rummy", "Рейс 501", "Coco grazu", "Створи емоцію. Клоун" та «Емпатію».

3. Кооперативні ігри – гравці представляють команду, яка грає проти самої гри. Такі ігри сприяють розвитку вміння працювати в команді, розвивають лідерські якості. До ігор такого типу відносяться «Підступний лис. Справа про зниклий пиріг», «Зомбі в школі», «Зомбі вдома»).

Після закінчення всіх занять ми попросили відповіді підлітків на два запитання:

1. «Яка настільна гра викликала найбільший інтерес і чому?»

2. «Яка настільна гра сподобалася найменше і чому?»

Витяг з протоколу бесіди:

Даша М.: Мені дуже сподобалися головоломки, особливо «Вперед, за горіхами». У мене добре вихо-

дило. Я змогла пройти третій рівень (примітка: всього чотири рівні). Головоломки мають право на помилку. Мені це сподобалось. Можна завжди повернутися назад та спробувати зробити інші дії. Не сподобалися ігри, коли ми були командою (примітка: кооперативні ігри). Я весь час боялася підвести команду і зробити щось не так.

Кирило К.: Мені сподобалося грати в «Каркасон» і «Rummy». Вони класні. Потрібно думати, прораховувати кроки, але водночас жодного ризику. Я люблю такі ігри. Щоправда, у грі «Каркасон» я не відразу зрозумів правила. Тому спочатку програвав, а потім почав перемагати. Не подобалися головоломки. Не виходить в мене їх викладати, не можу довго цим займатися – нецікаво.

Андрій О.: Мені дуже сподобалися ігри «Doablaet», «Барбарон». Там все дуже просто і є швидкість. Я не люблю ігри, де треба думати, вони довго тягнуться. Не сподобалися головоломки. Я трохи пограв і все (примітка: здолав перший рівень).

Саша К.: Мені сподобалося, коли ми були всі разом командою (примітка: «Підступний лис. Право про зниклий пиріг», «Зомбі у школі», «Зомбі вдома»). Усі були один за одного – підказували, радили. І коли ми вигравали, то емоції не такі, як виграєш один. Не сподобалися ігри, де треба було відгадувати емоції (примітка: «Створи емоцію. Клоун» та «Емпатію»). Складно мені це. Зрозуміти інших... Дуже важко.

Ірина Б.: Мені сподобалися ігри, де ми визначали емоції (примітка: «Створи емоцію. Клоун» та «Емпатію»). Я знаю, що іншим ці ігри не сподобалися. А мені було цікаво. І у цих іграх я була переможцем. Не сподобалися ігри «Doablaet», «Барбарон». Вони вимагають швидкості, а я весь час не встигала та програвала. Я не люблю програвати.

Діма В.: Мені сподобалися кооперативні ігри. Мені завжди подобається, коли я в команді. Це так заряджає. Таке бажання виграти. У нас вийшло, ми змогли стати командою, тому частіше вигравали. Не сподобалася гра на кшталт пасьянсу (примітка: «Rummy»). Я ніяк не міг викласти свої картки: то не встигав, то не міг зміркувати. І весь час програвав.

Після формуючого експерименту, ми запропонували випробуваним пройти діагностику за тими самими методами та методиками, що були проведено у констатувальному експерименті. Зазначимо, що великих кількісних змін не відбулося, але позитивну динаміку змін ми зафіксували:

1) у деяких сплутаних спостерігалось бажання виконати завдання якнайкраще: не виграти, а саме показати якість своєї роботи;

2) ми спостерігали, що підлітки стали уважніше ставитися до емоцій одне одного. Це виявлялося в процесі гри, коли вони підтримували один одного і допомагали засмученому або розгубленому гравцю;

3) цікаво відзначити, що у процесі проведення кооперативних ігор, лідер змінювався та інші підпорядковувалися йому;

4) підвищилися навички роботи у команді. Це можна було спостерігати коли піддослідні починали осуджувати стратегію поведінки команди або

висловлюваннях на кшталт: «Нехай краще Даша – у неї краще виходить».

По закінченню експеримента нами було сформульовано психолого-педагогічні рекомендації для педагогів, які працюють з дітьми з порушенням слуху, а також для батьків, які виховують дітей з порушенням слуху. Рекомендації зроблені на підставі:

1) аналізу психолого-педагогічної літератури з проблеми розвитку «soft skills» з у дітей з порушенням слуху;

2) отриманих експериментальних даних, що свідчать про те, що використати настільні ігри можна для розвитку «soft skills» у дітей з порушенням слуху.

Основні положення по організації корекційних занять з настільними іграми можуть бути представлені таким чином:

1. Настільна гра – це природна корекція, що має декілька особливостей, які роблять її дуже привабливою для дітей будь-якого віку: вона добре відома, звична та улюблена форма діяльності; це один з найбільш ефективних засобів активізації, який залучає учасників до ігрової діяльності за рахунок змістовної природи самої ігрової ситуації та може викликати високе емоційне і фізичне навантаження; вона мотиваційна за своєю природою; дозволяє вирішувати питання передачі знань, навичок і здібностей; домагатися глибокого особистісного усвідомлення учасниками законів природи та суспільства; багатofункціональна; нівелює значення кінцевого результату; відрізняється наявністю чітко поставленої мети та відповідного їй результату.

2. При організації настільної гри для підлітків з порушенням слуху необхідно: 1) для знайомства з правилами гри потрібно більше часу; 2) треба враховувати, що діти з порушеннями слуху не можуть одночасно слухати правила та дивитися демонстрацію. Тому треба дотримуватися послідовності: показ – пояснення чи пояснення – показ; 3) для досягнення корекційного ефекту настільних ігор треба

дотримуватися деяких методичних рекомендацій. Перше заняття – знайомство з правилами та розігрування окремих ситуацій гри; друге та третє заняття – "відкритий" варіант, коли всі картки на столі відкриті і психолог дає пояснення можливим варіантам дій у кожній ситуації. Починаючи з четвертого заняття, можна кожному гравцю перейти до самостійної участі в грі. Якщо гра кооперативна, то з четвертого заняття психолог може виконувати роль спостерігача.

3. Для розвитку «soft skills» у дітей з порушенням слуху можна використовувати наступні сучасні настільні ігри: головоломки серії «Smart games» (розвиток критичного мислення та самостійності); «Doablaet» (розвиток довірливості уваги та владності уваги: об'єм, розподіл, переключення); «Створи емоцію. Клоун» та «Емпатію» (корекція емоційного інтелекту); «Барбарон» (розвиток спостережливості на уваги); «Ticket to Ride. Junior. Европа» (розвиток критичного мислення, розвиток самостійності під час прийняття рішення; формування комунікативних навичок); «Підступний лис. Справа про зниклий пиріг», «Зомбі школи», «Зомбі вдома» (кооперативні ігри) (формування навичок роботи у команді; розвиток лідерських якостей).

4. Дорослим (педагогам та батькам) також корисно грати разом із дітьми. Можна отримати багато інформації про можливість та особливості дитини: про особистісні риси, комунікативні навички, самостійність, тощо. При виборі часу проведення гри враховуйте настрої дитини. Домогтися певного результату можна при систематичному використанні ігор та корекційній роботі дорослого, що знаходиться поруч.

Висновки. Отримані результати свідчать, про те, що використання настільних ігор у корекційно-розвивальній роботі сприяють розвитку «soft skills» у підлітків з порушенням слуху. Робота з підбору та використання настільних ігор у роботі з дітьми з ООП буде нашим подальшим дослідженням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко О., Корчак І. Формування у студентів-психологів «Soft skills» як чинник їх успішної майбутньої професійної діяльності. *Psychology Travelogs*. 2021. № 2. С. 17–24. DOI: <https://doi.org/10.31891/PT-2021-2-2>.
2. Дорошко І., Малихіна О., Туріщева Л. Шкільний психолог в умовах НУШ. Професійний супровід початкової ланки освіти: навч.-метод. посіб. Харків: ВГ «Основа», 2020. С. 113–120.
3. Жовнич О.В., Стахова І. А. Діагностика розвитку soft-skills дітей молодшого шкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Випуск 51. Том 1. С. 76–79. DOI: <https://doi.org/10.32782/26636085/2022/51.1.14>
4. Коваль К.О. Розвиток «soft skills» у студентів – один з важливих чинників працевлаштування. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2015. № 2. С. 162–167.
5. Коляда Н., Кравченко О. Практичний досвід формування «soft-skills». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 27. том 3. С. 133–145. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203686>
6. Любченко Н. В. Soft skills та hard skills керівника закладу загальної середньої освіти в контексті компетентнісного підходу у післядипломній освіті менеджерів. *Вісник післядипломної освіти. Серія «Педагогічні науки»*. 2022. Вип. 22 (51). С. 41–68. DOI: [https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22\(51\)-41-68](https://doi.org/10.32405/2218-7650-2022-22(51)-41-68)
7. Мозгова В. В., Євтушенко В. А., Мозгова А. Д. Формування soft skills фахівця в галузі маркетингу на основі компетентнісного підходу. *Економіка та суспільство*. 2020. Вип. № 22. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-40>.
8. Наход С. А. Значущість «Soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціомічних професій». *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 131–135.
9. Смолянко Ю., Ігнатенко А. Розвиток soft skills у дітей старшого дошкільного віку. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2021. № 6. С. 15–21.
10. Тілікіна Н. В. Навички XXI століття та умови їх формування і розвитку для молоді. URL: <http://surl.li/bevov>. (дата звернення: 18.01.2024).
11. Туріщева Л., Дорошко І., Малихіна О. Бібліотерапія як засіб розвитку соціального інтелекту в учнів з особливими потребами. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 22–23 листоп. 2023 р.). Харків, 2023. Ч. 1. С. 152–153.